

SERAHSÎ'YE GÖRE İCMÂ'NIN MEŞRUIYETİ

Legitimacy of Consensus (Ijma) *According to Al-Sarakhsi*

Fatih ORUM¹

Geliş Tarihi: 30.09.2016 / Kabul Tarihi: 25.02.2017

Öz

İcmâ, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in vefatından sonraki bir zamanda, onun ümmetinin dini bir konuda fikir birliği etmeleri anlamına gelir. İcmâ, fıkıh usûlündeki klasik dörtlü tasnifte üçüncü sırada yer alır. İcmâ, sarîh ve sükûtî olarak ikiye ayrılır ve oluşması halinde sarîh icmân katîlik taşıdığı kabul edilir. Bununla birlikte, özellikle fîrû eserlerinde kendisine atıfta bulunulan icmâ ile neyin kastedildiği net değildir. Çalışmamızda icmân meşruiyetine dair getirilen delilleri Kur'an-ı Kerim açısından değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *İcmâ, delil, Kur'an, çoğunluk, gelenek.*

Abstract

The word "Ijma" means the consensus of prophet Muhammad's followers upon a religious matter after his death. Ijma is located on the third level out of four in classical methods of fiqh. Ijma is divided in two parts as "sareeh" and "suquti". Sareeh Ijma is accepted as absolute. In addition to that inside the works of fîrû, Ijma does not seem to be obvious. In this work, it will be tried to assess the proofs of Ijma within the perspective of Holy Quran.

Keywords: *Ijma, proof, Qur'an, majority, tradition.*

Giriş

İcmâ, Muhammed (s.a.v.)'in vefatından sonraki bir zamanda, onun ümmetinin dinî bir konuda fikir birliği etmeleri anlamında kullanılmaktadır. (Zerkeşi 1992: IV, 436; Şevkânî 2006: I, 233-234; Gazâlî 1993: 137; Fahreddin er-Râzî 1997: IV, 20; Zeydan 1994: 179; Şa'ban 1990: 91. Farklı tarifler için bkz. Yavuz 2004: 87-88)

1 Dr., MEB, fatihorum75@gmail.com

Üzerinde görüş birliği edilen konunun, şer'î amelî bir mesele olduğunun ve ittifaka katılanların da genelde ümmetin müctehidlerinden oluştuğunun altı çizilir. (Zeydan 1994: 179-180. İcmâ'nın terim anlamına dair bkz. Buhârî 1991: III, 424 vd.; Cessâs 1993/1413: 47 vd.; Taftâzânî ty: II, 95; Âmidî 1968: I, 261 vd.)

İcmâ, fıkıh usulünde “edille-i erba'a” denilen ve kaynak olma keyfiyeti yönüyle hiyerarşik bir sıralama anlamına gelen Kitap, Sünnet, İcmâ ve kıyas olarak bilinen klasik dörtlü tasnifte üçüncü sırada yer alır. (Zeydan 1994: 148-149; Şa'ban 1990: 39)

İcmâ, sarfî ve sukûtî olarak ikiye ayrılır ve oluşması halinde sarfî icmâ'nın, bilgi değeri ve bağlayıcılık açısından katılık taşıdığı konusunda görüş birliğinden bahsedilir. (Zeydan 1994: 184; Şa'ban 1990: 93)

İcmâ delilinin meşruiyetine dair tartışmaların önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu bağlamda icmâ'nın meşruiyetine dair geleneksel çizgiyi genel hatlarıyla yansıttığını düşündüğümüz Hanefî âlimlerinden Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090)'nin usûl eserini seçtik. Çalışmamızda, adı geçen eserin “Ümmetin İcmâ'nın İlim İfade Ettiğine Dair Beyan Bölümü”nü esas alacağız. Bu bölümde, icmâ'nın meşruiyetine dair getirilen delilleri önce genel olarak aktarmaya sonra da değerlendirmeye tâbi tutacağız.

I. Serahsî'nin Usûl Eserinde İcmâ'nın Meşruiyetine Dair Getirilen Deliller

A. İcmâ'nın Fikri Alt Yapısı

1. İcmâ Muhammed Ümmetine Verilmiş Bir Ayrıcalıktır

Serahsî, ümmetin dalâlet üzere birleşebilme ihtimalinin aklen mümkün olmasına rağmen, kendilerine verilen ayrıcalık, onur (keramet) sebebiyle dinî konuda Muhammed (s.a.v.) ümmetinin icmâ'nın kat'î ilim ifade ettiğini söylemektedir. Sayıları bizden çok olan Yahudi, Hıristiyan ve Mecûsîlerin herhangi bir delile dayanmadan atalarına tabi olma konusunda ittifak ederek dalâlet üzere icmâ ettiklerini belirten Serahsî, Yüce Allah onlar hakkında şöyle buyurmaktadır diyerek şu iki âyeti zikreder:

اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ

“Allah'ın yanısıra, bilginlerini ve din adamlarını efendileri saydılar.”
(Tevbe 9/31)

إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ

“Babalarımızı bir din üzerinde bulduk.” (Zuhruf 43/22)

Serahsî, “buradan anlıyoruz ki kendilerine verilen ayrıcalık (keramet) sebebiyle dîni konuda ümmetin icmâi şer’î bir hüccet kılınmıştır” demekte ve bunun, fukahanın yanı sıra mütekelliminin de çoğunun görüşü olduğunu söylemektedir. (Serahsî 1984: I, 295)

Değerlendirme

Yahûdî, Hıristiyan ve Mecûsîlerin hangi konularda ne derecede ittifak ettikleri ve bu ittifaka kimlerin katıldığı bir yana, delil aramadan atalarının yoluna tabi olanların Kur’ân tarafından kınandığı doğrudur (Bakara 2/170; **Mâide 5/104; Lokman 31/21**) ve bu kınama, hak eden herkes için geçerlidir. Kendilerine verilen bir lütf sebebiyle bu iki âyetin kapsamından ümmet-i Muhammed’i çıkartmak ancak bir delille mümkün olur ki –aşağıda geçeceği üzere- böyle bir delilin bulunmadığını düşünmekteyiz.

Serahsî’nin, bu ümmete Allahü Teâlâ’nın bir ikramı olarak ümmetin icmânın kat’î şer’î bir delil olduğunu söylemesi tartışmaya açıktır. Esasında bu düşünce Serahsî’ye münhasır da değildir. (Debûsî 2001: 23; Cessâs 1985: III, 257; Basrî 1964: II, 482) Fıtrat olarak nitelendirilen bir dinin (Rûm 30/30) kaynaklarından biri için “ümmetin icmâi delildir, çünkü böyle bir ayrıcalığı Allah Teâlâ bu ümmete vermiştir” şeklindeki bir izah mukni değildir. Gerçekleşme ihtimalini bir tarafa bırakıp sadece nazari olarak ele alsak dahi, bazı durumlarda kat’î bir delil olduğu söylenen (Serahsî 1984: I, 295) icmân, ümmet-i Muhammed’e verilen bir ayrıcalık olduğu iddiası, dinin temel prensipleriyle de irtibatlandırılması zor görünmektedir.

Şöyle ki, Kur’ân dikkate alındığında herhangi bir grubun kendisinden korunmuş olduğu bir günah ya da hatanın bulunmadığı görülmektedir. Nebîler dahil herkes şirk konusunda uyarılmıştır. (En’âm 6/88; Zümer 39/65; Bakara 2/132-133; Lokman 31/13) Şirk konusunda, herhangi bir ilme ve kitaba dayanmayanların bilindik söylemi, “**Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izinde gidiyoruz**”dur. (Zuhuruf 43/20-24) Bu söylemi dillendirenler için Yüce Allah “**Peki, ya ataları akıllarını bir şeye çalıştırmamış ve doğru yolu da bulamamışlarsa?!...**” şeklindeki bir ihtimali hatırlatmaktadır. (Bakara 2/170; **Mâide 5/104; Lokman 31/21**) **Kur’ân, bu tavrın bazen, yapılan hatalar karşısında mazeret olarak kullanıldığını da haber vermektedir.** (A’râf 7/28) Düzenin devamı ve imkanların elden çıkarılmak istenmemesi sebebiyle de ata dinini savunmacı yaklaşım sergilendiği görülmektedir. (A’râf 7/70; Hûd 11/62; Yûnus 10/78; Sebe’ 34/43)

Dolayısıyla itikâdî açıdan dahi tüm insanlar uyarılmakta, her hangi bir grubun bu yönüyle korunmuş olmadığı ortaya çıkmaktadır. Aynı durumun amelî bir konuda evleviyetle mümkün olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Öte yandan Kur’ân, sayısal çoğunluğun, hakikat lehine bir üstünlüğü olmadığını, azınlığın ve hatta tek bir kişinin dahi doğruyu temsil edebileceği ihtimalini

hatırlatmaktadır. Nitekim İbrahim (a.s.) kendisine aynı delili ileri süren müşrik kavmine, karşı tarafın ezici çoğunluğuna rağmen tek başına şu gerçeği bildirmiştir.

قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

“Doğrusu, siz de, babalarınız da açık bir sapıklık içindesiniz, dedi.”
(Enbiyâ 21/54)

Kur’ân’da nebîlerin mücadeleleri dikkate alındığında doğruyu temsil edenlerin çoğu zaman sayısal azınlığı teşkil ettiği bile söylenebilir.

Hakikatin ölçüsü sayısal çoğunluk ya da herhangi bir ümmet ya da millete ait olmak değil, hakikatin, kendisine dayandırıldığı delildir. Nitekim Kur’ân’da, kendilerini haklı çıkarmak için, atalarından ne gördülerse onu uyguladıklarını söyleyenlerden delil getirmeleri istenmektedir. (En’âm 6/148, 149)

Sonuç olarak, icmân Muhammed (s.a.v.) ümmetine verilmiş bir lutuf olduğuna dair iddia, şerî-amelî bir konuyla ilgili olan icmân meşruiyeti açısından tatmin edici gözükmemektedir.

2. Tek Başına Yapılamayanlar Birlikte Yapılabilir

Serahsî, Nazzâm ve İmâmiyye’den bir grubun, icmân meşruiyetine dair itirazlarını şöyle aktarır: “İcmâ, hiçbir şekilde bilgi ifade eden bir delil olamaz. İcmâda söz konusu olan, fertlerin ictimâdır. Hatadan korunmuş olmamaları sebebiyle her ferdin görüşü tek başına ilim ifade etmiyorsa, bilgi değeri açısından, bir araya gelmeleri sonucu değiştirmez. Çünkü hata ihtimali bir araya gelme ile yok olmaz. Bunların her biri icmâdan önce insan iken icmâdan sonrada insan (nâs) değiller midir? İcmâdan önce muktedir olan icmâdan sonra aciz olmuyor ki! İcmâdan önce gözleri görmeyenin icmâdan sonra da gözleri görmemeye devam etmektedir.” (Serahsî 1984: I, 295)

Serahsî yukarıdaki görüşü aktardıktan sonra bu görüşün çelişkili ve yanlış olduğunun ortada olduğunu söyler ve şöyle devam eder: “Hissi ve şer’î konularda tek başına yapılamayanlar toplu olarak yapılır. Kişiler, tek başlarına kaldıramadıkları ağır bir yükü bir araya geldiklerinde kaldırabilirler. Bir lokma karın doyurmaz, bir damla kandırmaz, ancak lokmalar ve damlalar bir araya gelirse doyurucu ve kandırıcı olur. Yani bir araya gelmek, tek tek yapılamayanları mümkün kılar. İttifak ettikleri şeyler konusunda bu onlar için yeter delildir. Bunu mütevâtir haber konusunda hükme bağlamıştık. (Serahsî 1984: I, 282 vd.) Her kim icmân ilim ifade eden bir delil olduğunu inkar ederse dinin aslını inkar etmiş olur. Zira Müslümanların icmâi, dinin asılları çerçevesindedir ve Müslümanlar için de bir müracaat kaynağıdır. Dolayısıyla bunu inkar eden dinin aslını yıkmaya çalışmış olur.” (Serahsî 1984: I, 295-296)

Değerlendirme

Serahsî'nin, Nazzâm ve İmâmiyye'den bir gruba atfettiği itiraz esasında haklı bir itirazdır. Gerçekten de tek başına katlik ifade etmeyen görüşlerin bir araya gelmesi bilgi değeri açısından bu görüşlere katlik kazandırmaz. (Gazâlî bu itiraza, ümmetin hatadan korunmuşluk (masumiyet) vasfı ile cevap verir. Bkz. Gazâlî 1993: 139) Sayısal çoğunluk, bir görüşün haklılığına, sayısal azınlık da bir görüşün haklı olmadığına mutlak olarak delâlet etmez. Dini bir konuda, on kişiden dokuzunun birbirinden habersiz olarak aynı görüşü ifade etmeleri, farklı görüş ifade eden onuncu kişinin görüşünün, sadece azınlık olduğu gerekçesiyle mutlak olarak doğru olmadığı anlamına gelmez. Aynı görüşü ifade eden dokuz kişinin bir araya gelip ortak açıklama yapmaları bilgi değeri açısından bunların görüşüne değer katmaz. Yine bu birliktelik onuncu kişinin görüşünün yanlış olduğu anlamına da gelmez. (*Cimâ'u'l-'ilm* adlı eserinde, icmân bilgi değerine dair girdiği bir tartışmada İmam Şâfiî ile muhatabı arasında şu konuşma geçer: **Şâfiî:** İcmâları delil olan ilim ehli kimlerdir? **Muhatap:** Bunlar, bir belde halkı tarafından kendilerine fakih denen ve görüşlerine itibar edilip hükümleri kabul gören kişilerdir. **Şâfiî:** İcmâları delil kabul edilen fakihler on kişiden oluşsa da bunlardan biri toplantıda bulunmasa veya bulunup görüş bildirmese dokuz kişinin görüş birliği etmeleri ile icmâ olur mu? **Muhatap:** Hayır dersem ne dersin? **Şâfiî:** O zaman şunu sorarım: Bunlardan biri ölür ya da aklını yitirirse dokuz kişinin ittifakı icmâ olur mu? **Muhatap:** Evet dersem ne dersin? **Şâfiî:** O zaman şunu sorarım: Bunlardan beşi ya da dokuzu ölse, kalan beş ya da bir kişinin görüşü icmâ olur mu? **Muhatap:** Hayır olmaz. **Şâfiî:** İşte bu bir çelişkidir. Şâfiî 1405: 39-40. İmam Şâfiî ile muhatabı arasında geçen, çoğunluğun ölçüsünün ne olduğuna dair tartışma ise şöyledir: **Şâfiî:** Çoğunluğun görüşünün kabul edilmesi gerektiğini düşünüyorsun. On kişiden oluştuğunu düşündüğünüz fakihlerden altısı bir konuda ittifak ederken dördü muhalefet etse altı kişinin görüşünün doğru dördünün görüşünün hatalı olduğunu söyler misin? **Muhatap:** Tabi ki öyle desem? **Şâfiî:** O zaman şuna ne dersin? İttifak eden altı kişiden ikisi bu ittifaktan ayrılrsa ve diğer dördüne katılrsa bu durumda görüşün ne olur? **Muhatap:** Bu durumda altı kişinin görüşünü alırım. **Şâfiî:** Sen iki kişi için, doğruyu söylediklerini düşündüğün guruptan ayrıldın, hatalı olduğunu söylediğin gurubun tarafına geçtin. Oysa iki kişiden dolayı görüşlerini kabul ettiğin kişiler sana göre hatalıydılar ve sen onların görüşünü bundan dolayı reddetmiştin. İşte bu bir çelişkidir. Şâfiî 1405: 42)

Sayısal çoğunluk hakikat adına herhangi bir anlam ifade etmez. Hakikat adına değer ifade eden şey, görüşü seslendirenlerin sayısı ya da kim oldukları değil, görüşün temellendirildiği delillerin gücüdür. Buradan hareketle on kişinin hepsi aynı görüşü ifade etseler bile, hakikat herkesin aynı görüşü ifade etmesinde değil, görüşün temellendirilmesinde aranmalıdır. Bugün ümmetin tamamı veya kahir

ekseriyeti dinden dönen kişinin öldürülmesi gerektiği hususunda görüş bildirirse, hakikat, ittifak ya da sayısal çoğunlukta değil bizzat bu görüşün temellendirilmesinde aranmalıdır. Yine bugün ümmetin tamamı veya çoğunluğu, küçük bir kızın, babasının velâyet yetkisi ile evlendirilebileceği hususunda görüş bildirirse, bu durum hakikat adına sadece görüş birliği ya da sayısal çoğunluk sebebiyle bir anlam ifade etmeyecektir. Etmemiş olacak ki; üzerlerinde velâyet yetkisi bulunanlar tarafından zorla evlendirilebilmelerine kahir ekseriyetin cevaz verdiği küçükler, 1917 Osmanlı Aile Hukuku Kararnamesi ile bir nevi koruma altına alınmışlardır. (Osmanlı Aile Hukuku Kararnamesi, 6. Md.) Oysa yüzyıllarca küçüklerin evlendirilmelerinin caiz olduğu konusunda icmâ olduğundan söz edilegelmiştir. (Kâsânî 1982: II, 240)

Serahsî'nin, ağır bir yükü bir kişinin kaldıramazken birkaç kişinin kaldırabileceğine dair verdiği örneğin icmâ ile irtibatını kurmak zordur. Aksine Nazzâm ve onun gibi düşünenlere atıfla aktardığı, çelişkili ve kabul edilemez bulduğu itirazlar, esasında bilgi değeri açısından ciddiye alınması gereken itirazlardır. Dahası, bu itirazlar tam da doğrudan konuyla ilgilidir.

Şayet üzerinde herhangi bir ihtilafın olmadığı dindeki bir takım sabitelerin varlığına dikkat çekmiyorsa, Serahsî'nin sözü, icmâi inkar edenlerin, dinin asıllarını inkar etmeye getirmesi de konuyu farklı bir mecraya çekme gayreti olarak görülebilir. Dinin aslından olan ve tek delili icmâ olan hangi konu vardır ki, biri bunu inkar ettiğinde dinden çıkmış olsun. Hz. Muhammed (s.a.v)'in vefatından sonraki bir dönem için söz konusu olabileceği söylenen bir delil, dinin hangi aslî hükmünün mesnedi olmaktadır? Mesela farz namazın günde beş vakit olduğunun ve rekat sayılarının delili icmâ mıdır? Hz. Peygamber (s.a.v)'in vefatından sonra delil olarak kabul edilen icmâ, namazın vakit ve rekatlarının sayısının delili ise, Asrı saadette namazın vakit ve rekat sayıları kat'î değil miydi? Zaten Kur'ân'dan delilleri bulunan konuların, Hz. Peygamber (s.a.v)'in vefatından sonra geçerli bir delil olduğu söylenen icmâyâ örnek gösterilmesinin, şayet bilgi aktarımı anlamında kullanılmıyorsa, bir delilin temellendirilmesinde ikna edici olduğunu söylemek zordur? Bu yönüyle olsa gerek, icmân, dinin sabitelerini ve ictihada kapalı alanları tespit edici yönüne dikkat çekenler olmuştur. (Şâfiî 1405: 37; Dönmez 2000: XXI, 425. Şâfiî'nin icmâ anlayışının bu yönüne temas eden tespitler için bkz. Aybakan, 2003: 131 vd.) Muhtemelen bu durum, icmâi sahabe dönemi ile sınırlı tutma eğilimi gösterenlerde de etkili olmuştur. (Fahreiddin er-Râzî 1997: IV, 34-35; İbn Hazm 1981: 24)

B. İcmân Meşruiyetine Dair Kur'ân'dan Getirilen Deliller

1. Âl-i İmrân 3/110

Serahsî'nin icmân meşruiyetine dair Kur'ân'dan getirdiği ilk delil şu âyettir:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ
وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ

“Siz insanlar için çıkarılmış en iyi topluluksunuz. Allah’a inarak marufa uygun olanı ister, kötülöklere karşı durursunuz. Ehl-i kitap da inansaydı, kendileri için iyi olurdu. İçlerinde inananlar vardır ama çoğu yoldan çıkmıştır.” (Âl-i İmrân 3/110)

Serahsî, âyette geçen “hayr” kelimesinin ism-i tafdîl olduğunu, hayırda son sınırı ifade ettiğini söyledikten sonra şöyle devam eder: “Bu, hayırda son sınırın, üzerinde icmân gerçekleştiği şeyler hususunda olduğunu açık bir delildir. Ümmetin en hayırlısı olmaları, onların marufu emretmeleri, münkerden nehyetmeleri sebebiyledir. Mutlak maruf, Allah katında hak olandır. Müctehidler in içtihadı mutlak anlamda maruf değildir. Çünkü müctehid hata da eder isabet de. Müctehidler in içtihadı, hatalı olduğu ortaya çıkıncaya kadar içtihadlarıyla amel gerekmesi açısından maruftur. Bu da mutlak marufun, üzerinde icmân gerçekleştiği konularda olduğunu gösterir.” (Serahsî 1984: I, 296)

Değerlendirme

Her devirde, insanların en hayırlıları doğru yol üzerinde olanlar, doğru yolu temsil edenlerdir. Bu, her dönem ve herkes için geçerlidir. Mûsâ (a.s.)’ in zamanında insanların en hayırlıları doğru yol üzerinde olanlar, doğru yolu temsil edenler ve marufu emredip münkerden nehyedenler, yani Allah’ ın Kitabı’ nın gereğini yapanlardı. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَمِن قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ

“Mûsâ’ nın kavminden bir topluluk vardır; doğruyu gösterir ve onun ışığında adaletli davranırlar.” (Araf 7/159)

Bu, tüm nebilerin ümmetleri için geçerli bir durumdur. Marufu emretmek, münkerden nehyetmek yani Allah’ ın Kitabı’ nın tebliğini yapmak her dönemde inananlara verilmiş bir görevdi. Bunu yapanlar, içinde buldukları toplumun hayırlılarıydı. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“İçinizde insanları iyiliğe çağıran bir topluluk olsun, marufa uygun olanı istesin, kötülöklere karşı dursun. İşte umduklarını bulacak olanlar bunlardır.” (Âl-i İmrân 3/104)

Bu yönüyle ümmetlerin korunmuşluğundan değil her ümmete verilen sorum-

luluklardan bahsedilebilir. Sorumluluk ayrı şeydir, ümmetin hatadan korunmuş olduğunu iddia etmek ayrı şeydir. İtikâdî olarak doğru çizgide bulunanların az ya da çok hep bulunacağı gerçeği ile amelî bir konuda ümmetin tamamının asla hataya düşmeyeceğini iddia etmek farklı şeylerdir.

Sonuç olarak Serahsî'nin Âl-i İmrân suresinin 110. âyetinde geçen “hayr” ifadesi ile icmâ arasında irtibat kurması makul gözükmemektedir.

2. Nisâ 4/115

Serahsî'nin icmân meşruiyetine dair getirdiği ikinci delil şu ayettir:

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ
وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

“Yol kendisi için apaçık belli olduktan sonra kim bu Elçi'den ayrılır ve müminlerin yolundan başka bir yola girerse, onu döndüğü yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Ne kötü hale gelmez o!” (Nisâ 4/115)

Serahsî âyetin icmâya delil olma keyfiyetini şöyle açıklamaktadır: “Cehennemi hak etmeleri açısından, Allah Teâlâ, müminlerin yolu dışındaki bir yola tâbi olmayı Rasûl'e muhalefet menzilesinde değerlendirmiştir. Rasûl'ün sözünün katî ilim ifade etmesi gibi müminlerin üzerinde icmâ ettikleri şey de katî ilim ifade eder.” (Serahsî 1984: I, 296. Bu ayetin icmâya delil olma keyfiyeti hakkındaki ayrıntılı bir tahlil için bkz. Fahreddin er-Râzî 1997: IV, 35 vd.; Buhârî 1991: III, 468; Gazâlî 1993: 138; Şevkânî 2006: I, 239 vd.)

Değerlendirme

İcmâ delilinin temellendirilmesi bağlamında, yukarıdaki âyette geçen “müminlerin yolu” ifadesi ile müctehidlerin icmâi arasında bağ kurulmaya çalışılmaktadır. Ancak âyette geçen “mü'minlerin yolu” ifadesi ile gerçekten bu anlaşılabilir mi?

Herhangi bir konuda Kur'ân'dan istidlalde bulunurken, delil getirilen âyeti, diğer âyetlerle beraber düşünmek gerektiği hususunda herkes hemfikirdir. Ancak uygulamada bu prensip çoğu zaman göz ardı edilerek zihinlerde oluşturulan ön kabullere göre âyetin sadece bir bölümü ile istidlalde bulunulmaktadır. Âyetlerin birbirleriyle irtibatları göz ardı edilerek yapılacak bir istidlal tarzı ayetlerin mak-sadı dışında kullanımına kapı aralar ki bu yöntemle Kur'ân'a söyletilemeyecek hiçbir şeyin kalmayacağını düşünüyoruz. Benzer durum icmâ ile ilgili olarak Nisâ sûresinin 115. âyeti ile istidlalde de söz konusudur.

Konunun netliğe kavuşturulabilmesi için sözü edilen âyette geçen “mü'minlerin yolu = سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ” ve bu yola “ittiba = وَيَتَّبِعْ”, “Elçi'den ayrılmak = يُشَاقِقِ

”مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى“ = “yol kendisi için apaçık belli olduktan sonra”, “الرَّسُولَ” gibi ifadelerin ayrıntılı şekilde incelenmesi gerekir.

Rasûl’den Ayrılmanın Anlamı

Nisâ sûresinin 115. âyetinde geçen Rasûl’e muhalefet ifadesi, Kur’ân’ın başka âyetlerinde de geçmektedir. Mesela Enfâl sûresinin 5. âyetinden itibaren Bedir savaşı öncesindeki durumdan bahsedilmekte, 12. âyette düşmanla karşılaşıldığında boyunlarının üstüne ve parmak uçlarına vurulması emredilmekte, 13. âyette de, onların böylesi bir muameleyi, Allah’a ve Rasûlü’ne muhalefet ve düşmanlık etmeleri sebebiyle (ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ) hak ettiklerinden, nitekim Allah’a ve Rasûlü’ne muhalefet ve düşmanlık edenlere karşı Allah’ın azabının çok acı olacağından bahsedilmektedir. Enfâl sûresinin 13. âyetinde Allah ve Rasûlü’ne karşı çıkışın beraberce zikredilmesi, Nisâ sûresinin 115. âyetinde geçen Rasûl’e karşı çıkışın Allah’a karşı çıkış anlamına geldiğini göstermektedir. Benzer durum, evleri başlarına yıkılan ehl-i kitap’la ilgili olarak Haşr sûresinin 4. âyetinde

(وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ) de görülmektedir. Aynı âyetin devamında ise sadece Allah’a muhalefet zikredilmektedir. (شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ)

Benzer durum Kur’ân’daki “itaat” kavramı için de geçerlidir. Yüce Allah, kendisine ve Rasûl’e itaati emretmiştir. (Nûr 24/56) Rasûl’e itaat, Allah’a itaat olarak kabul edilmiştir. (Nisâ 4/80) Bundan dolayı da bütün elçiler kendilerine itaat edilmesini istemişlerdir. (Şu’arâ 26/108, 110, 126, 131, 144, 150, 163, 179; Zuhuruf 43/63; Nuh 71/3)

Aynı şekilde Nisâ sûresinin 115 âyetinde geçen Rasûl’e muhalefet, Allah’a muhalefettir. Çünkü, Rasûl’e iman, (Nisâ 4/136; Fetih 48/8-9) itaat (Nûr 24/54) ve ittiba (A’râf 7/157) Allah’a iman, itaat ve ittibadır. Çünkü rasuller kendilerine ineni tebliğ ederler. (Nahl 16/35) Bu durumda Rasûl’e yapılan itaatsizlik doğrudan Allah’a yapılmış itaatsizlik anlamına gelir. Çünkü Allah ve Rasûlü’nin arası açılmaz. (Nisâ 4/150-152)

Müminlerin Yolu Ve Yolun Apaçık Belli Olmasının Anlamı

Nisâ sûresinin 115 âyetinde geçen, müminlerin yolu ile gerçekte “Allah’ın yolu” murad edilmiştir. Çünkü bir âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

“Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz banadır. Ben yaptıklarınızı haber vereceğim” (Lokman 31/15)

Görüldüğü üzere tâbi olunması istenen yol, Allah'a yönelenlerin yoludur. Nitekim Rasûlullah'tan da Allah'ın yoluna çağırması istenmiştir:

أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ
أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

“Sen, doğru hükümler ve güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel şekilde tartış. Senin Rabbin yolundan kimin saptığını iyi bilir, yola gelmiş olanları da iyi bilir.” (Nahl 16/125)

Bir başka âyette, Rasûlullah'tan, bu yolu kendisine nispet ederek çağrı yapması istenmiştir:

قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ
الْمُشْرِكِينَ

“De ki, benim yolum budur, gözlerini açarak, insanları Allah'a çağırıyorum. Ben ve bana uyanlar öyleyiz. Allah'a boyun eğirim. Ben müşriklere değilim.” (Yusuf 12/108)

Âyette, Allah'ın yolunu kendilerine nisbet ederek, Rasûlullah'ın ve de ona tabi olanların bu yola çağrıda bulduklarından bahsedilmektedir.

Kendilerine nisbet etseler de nebîler dahil herkes Allah'ın yoluna çağrı yapmışlardır. Nebîlerin ve diğerlerinin (Mü'min 40/38) davet ettikleri yol Allah'ın yoludur. Bu yolun karşısında ise kafirlerin (Ankebut 29/12), müfsitlerin, (A'râf 7/142) mücrimlerin (En'âm 6/55-56) yolu vardır.

Konunun netleşmesi için şu âyeti de değerlendirmemiz yerinde olacaktır:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَشَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ
لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَسَيُحِطُّ أَعْمَالَهُمْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ
وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَرَاءُ فَلَنْ
يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ

“İnkâr edenler, Allah yolundan alıkoyanlar ve kendilerine doğru yol belli olduktan sonra o Rasûl'e karşı gelenler, Allah'a hiçbir zarar veremezler. Allah onların yaptıklarını boşa çıkaracaktır. Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Rasûl'e itaat edin. İşlerinizi boşa çıkarmayın. İnkâr edip Allah yolundan alıkoyanları ve sonra da kâfir olarak ölenleri Allah asla bağışlamaz.” (Muhammed 47/32-34)

32. âyette, kafirlik edenler, Allah'ın yolundan alıkoyanlar ve Rasûl'e muhalefet edenlerden bahsedilmektedir. Âyette geçen “Allah'ın yolu = سَبِيلِ اللَّهِ” ifadesi

önemlidir. Yine âyette “kendileri için doğru yol ortaya çıkınca = مَنْ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ = لَهُمُ الْهُدَى” ifadesi geçmektedir. Âyetin sonunda da bu kişilerin amellerinin boşa çıkacağı bildirilmektedir.

33. âyette iman edenlerle Allah’a ve Rasûl’e itaat edenlerden bahsedilmekte ve bu kişilerin amellerinin boşa gitmeyeceği bildirilmektedir.

34. âyette ise kafirlik edenler ve Allah’ın yolundan alıkoyan ve kafir olarak ölenleri Allah’ın bağışlamayacağı belirtilmektedir.

33. âyette Allah’a itaatin Rasûl’e itaat olduğu bildirildiğine göre 32. âyette geçen Rasûl’e muhalefet Allah’a muhalefet anlamına gelir. 34. âyette 32. âyetten farklı olarak sadece Rasûl’e muhalefet geçmemektedir. O halde, kafirlik etmek, Allah’ın yolundan alıkoymak ve Rasûl’e muhalefette bulunmanın her biri amellerin boşa gitmesine sebeptir. Dolayısıyla, Nisâ sûresinin 115. âyetinde geçen müminlerin yolundan kastın Allah’ın yolu olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı âyette geçen “yol kendisi için apaçık belli olduktan sonra” ifadesi ile kastedilen, doğru yol (sırat-ı müs-takım) dur. En’âm suresinin 153. Ayetinde konuyla ilgili şöyle buyrulmaktadır:

وَأَنْ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ
وَصُوتِكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

“İşte bu benim dosdoğru yolumdur; onu takip edin, başka yolları takip etmeyin, yoksa o takip sizi benim yolumdan ayırır. Bunlar da Allah’ın sizden istekleridir, belki korunursunuz.” (En’âm 6/153)

Bu âyete göre takip edilmesi gereken yol “doğru yol”dur. Yani artık doğru yol kendisi için apaçık belli olduktan sonra kişi başka yollar aramamalıdır. Doğru yol apaçık ortaya çıktıktan sonra kişiye düşen bu yola girmek olur.

Sonuç olarak, Nisâ sûresinin 115. âyetinde geçen müminlerin yolu ifadesi, Allah Teâlâ’nın emrettiği ve rasullerin tebliğ ettikleri doğru yoldur. Müminlerin yolunun Allah katında bir değer ifade etmesi, müminlerin tamamının, çoğunun ya da ictihat ehliyetine sahip olanlarının bir konudaki ittifakıyla değil, bu yolun Kitap’a uygun olup olmaması ile ilgilidir. Durum böyleyken, bu âyet icmân meş-ruiyeti bağlamında sıkça zikredilerek icmân meşruiyetine dair Kitap’tan delil varmış intibai oluşturulmaktadır. Mesela, kitapların genelinde bu âyetin icmâ ile alakasının ne şekilde kurulduğuna dair Abdülaziz el-Buhârî (ö. 730/1330) şöyle demektedir: “Âyetin konuyla ilgisi kitapların genelinde şöyle kurulmaktadır. Allah Teâlâ, Rasûl’e muhalefet etme konusunda yaptığı gibi müminlerin yolu dışındaki bir yola tâbi olmanın sonucu hususunda da tehditte bulunmaktadır. Yol, insanın kendisine sözlü ve fiili olarak seçtiği şeydir. Şayet müminlerin yolu dışındaki bir yola tâbi olma haram olmasa bu konuda tehdit olmazdı ve tehdit hususunda Rasûl’e

muhalefet ile müminlerin yolu dışındaki bir yola tâbi olma âyette bir arada geçmezdi. Kafirlik etmek ile mübah bir ekmeği yemenin tehdit konusunda bir arada zikredilememesi gibi. Müminlerin yolu dışında bir yola tâbi olmak haram olunca onların yoluna tâbi olmak vacip olur ve böylece icmâ huccet olur. Çünkü icmâ onların yoludur.” (Buhârî 1991: III, 465-466)

3. Nûr 24/55

Serahsî icmânın meşruiyetine dair delil getirdiği diğer bir âyet şudur:

وَلِيْمَكِنَّ لَهُمْ دِينُهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ

“Onlar için razı olduğu dini içlerine iyice yerleştirecektir” (Nur 24/55)

Serahsî bu âyetin icmâ ile bağlantısını şöyle kurmaktadır: “Allah katında razı olunan şey, haklarında hakikat olandır. Hatanın söz konusu olduğu şey, kendisinden razı olunan şey olamaz. Mutlak anlamda hak, üzerinde icmâ edilen şeydir.” (Serahsî 1984: I, 297)

Değerlendirme

Serahsî'nin bir kısmıyla delil getirdiği âyetin tamamı şöyledir:

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلِيْمَكِنَّ لَهُمْ دِينُهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

“Allah, sizden inanan ve iyi işler yapanlara söz vermiştir. Onları bu toprakların halifesi yapacaktır. O, kendilerinden öncekileri de halife yapmıştı. Onlar için razı olduğu dini içlerine iyice yerleştirecektir. Korkularını giderecek, onlar güven içinde olacaklardır. Bunlar, bana kul olurlar. Bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Ama nankörlük eder ve görmezden gelirlerse yoldan çıkmış olurlar.” (Nûr 24/55)

Yüce Allah yukarıdaki âyette, kendisine inanan ve sorumluluklarını yerine getiren herkese vaatte bulunmaktadır. Bu va'd, yeryüzünde yönetimin kendilerine verilmesi, güvene kavuşmaları ve Allah'ın razı olduğu din üzere yaşama imkanının sağlanmasıdır. Yaşadığımız çağda bunun Müslümanlar adına gerçekleşip gerçekleşmediğini, şayet gerçekleşmediyse, bu âyetin icmâ ile nasıl irtibatının kurulacağı problemi ise ayrı bir araştırma konusu olduğu için burada ele almıyoruz.

Allah Teâlâ'nın tüm insanlar için razı olduğu din İslâm'dır. O şöyle buyurur:

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا

“Bugün dininizi olgunlaştırdım; size olan nimetimi tamamladım. Size din olarak İslâm’ı uygun gördüm.” (Mâide 5/3)

Ayrıca Yüce Allah doğruyu ve eğriyi birbirinden ayırmış, her iki yolu göstermiş, sonra da insana seçme hürriyeti tanıyarak imtihanında olduğunu bildirmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Dinde zorlama olmaz. Doğru ile eğri birbirinden iyice ayrılmıştır. Kim azgınları tanımaz, Allah’a inanırsa, kopması imkânsız en sağlam kulpa yapışmış olur. Allah işitir, bilir.” (Bakara 2/256)

Serahsî’nin icmâ ile irtibatlandırmaya çalıştığı Nûr sûresinin 55. âyetinin devamında şirke bulaşanlardan ve küfrü seçenlerden bahsedilmesi, Allah’ın razı olduğu dine tâbi olanlar gibi olmayanların da bulunacağını göstermektedir. Âyetin öncesinde Allah ve Rasûl’ne itaat emredilmekte bir sonraki âyette de namaz kılmak, zekat vermek ve yine Rasûl’e itaatten bahsedilmektedir. Dolayısıyla söz konusu âyeti icmân meşruiyeti için kullanmanın, ancak âyetin diğer âyetlerle ve hatta kendisiyle irtibatının kesilmesiyle mümkün olacağı itirazının doğruluğunu haklı çıkarmaktadır.

4. Bakara 2/143

Serahsî icmân meşruiyetine dair delil getirdiği diğer bir âyet şudur:

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

“İşte böyle! Sizi merkezde bulunan bir ümmet yaptık ki, insanlara örnek olasınız, o Elçi de size örnek olsun.” (Bakara 2/143)

Serahsî, şunları söylemektedir: “Vasat” kelimesi, kendisinden razı olunan âdil kişi demektir. Allah Teâlâ “evsatuhum” yani “onların en adili”, “en razı olunanı” diyor. Hak, onların üzerinde icmâ ettikleri şeydir. Sonra Yüce Allah onları insanlar üzerinde şahitler kılmıştır. Mutlak anlamda şahit, sözü hüccet olan kişidir. Buradan çıkan sonuç şudur ki; onların icmâ insanlar üzerinde hüccettir ve bu katî ilim ifade eder.”

Serahsî sonra âyette geçen şahitliğin ne anlama geldiği hususunu tartışmaya açan muhalifini uzun uzadıya ikna etmeye çalışmakta ve sonuçta batıl sözden masum olan Rasûl’ün sözü gibi bu ümmetin icmânının da hüccet olduğuna dair kanaatini tekrar etmektedir. (Serahsî 1984: I, 297-298)

Değerlendirme

Kur'ân'ın geneline bakıldığında Serahsî'nin delil getirdiği Bakara sûresinin 143. âyetinde geçen, "vasat ümmet" ifadesinin sadece Ümmet-i Muhammed'e has bir durum olmadığı görülür. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكْلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ
أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُّقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ

"Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından kendilerine indirileni uygulasalardı üstlerinden ve altlarından nimetlere boğulurlardı. Aralarında dengeli davranan bir topluluk vardır ama onlardan çoğunun davranışı ne kötüdür!" (Mâide 5/66)

Âyette, ehl-i kitab'ın içinde, dengeli davranan bir topluluktan (أُمَّةٌ مُّقْتَصِدَةٌ) bahsedilmesi önemlidir. Benzer bir âyet şöyledir:

لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ يُؤْمِنُونَ
بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ
وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ

"Ama onların hepsi bir değildir; kitap ehli arasında dik duran bir topluluk da vardır, gecenin belli vakitlerinde Allah'ın âyetlerini okur, O'na boyun eğler. Bunlar Allah'a ve ahiret gününe inanan, marufa uygun olanı isteyen, kötülöklere karşı duran ve hayırlı işlerde yarışan kimselerdir. İşte iyi olanlar bunlardır." (Âl-i İmrân 3/113)

Âyette ehl-i kitap içerisinde, gecenin belli vakitlerinde Allah'ın âyetlerini okuyan, O'na boyun eğen, Allah'a ve Ahiret günü'ne inanan, marufa uygun olanı isteyen, kötülöklere karşı duran ve hayırlı işlerde yarışan salih kimselerden oluşan sağlam duruşlu bir topluluk (أُمَّةٌ قَائِمَةٌ) olduğundan bahsetmektedir. Benzer âyetler şöyledir:

وَمِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ

"Mûsâ'nın kavminden bir topluluk vardır; doğruyu gösterir ve onun ışığında adaletli davranırlar." (A'râf 7/159)

وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ

"Yarattıklarımız içinde öyle bir topluluk vardır ki, doğruyu gösterir ve onun ışığında adaletli davranırlar." (A'râf 7/181)

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ

سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بإِذْنِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ

“Sonra bu Kitab’ı kullarımızın arasından seçtiklerimize miras bıraktık, kimisi kendisine zulmeder, kimi orta yoldan gider, kimileri de Allah’ın izniyle hayırlı işlerde önde giderler. Bu Allah’ın büyük bir ikramını elde etmek demektir.” (Fâtır 35/32)

Tüm bunlar, her dönemde doğru yol üzere olan ve bu yolun temsilciliğini yapanların bulunduğu anlamına gelir. Her dönemde, yaşadıkları çağın ve toplumun merkezinde bulunan, doğru yolun takipçileri vardır. Sonuç olarak, azınlık ya da çoğunluğu temsil etsinler, iyiliği emreden kötülükten nehyeden, doğru yol üzerinde olan ve kendi çağının hayırlısı olanlar hep olmuştur ve olacaktır. Bu, ümmet-i Muhammed’e has bir durum değildir.

C. İcmâin Meşruiyetine Dair Hadislerden Getirilen Deliller

Serahsî daha sonra sünnetten deliller getirmektedir. Zikrettiği rivayetler şöyledir:

مَنْ سَرَّهُ بِحُبُوحَةِ الْجَنَّةِ فَلْيَلْزِمِ الْجَمَاعَةَ ، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ مَعَ الْفَدِّ وَهُوَ مِنَ الْاِثْنَيْنِ أَبْعَدُ

“Kim cennetin ortasını isterse cemaate sarılması gerekir. Şeytan yalnız olanladır, iki kişiden uzaktadır.” (Tirmizî trs.: Fiten, 7. Tirmizî, hadisin hasen, sahih ve garib olduğunu söylemektedir)

ثَلَاثٌ لَا يُغَلُّ عَلَيْهِنَّ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ : إِخْلَاصُ الْعَمَلِ لِلَّهِ ، وَالنَّصِيحَةُ لَوْلَاةِ الْأَمْرِ ، وَلِزُومِ جَمَاعَتِهِمْ

“Üç şey var ki müslüman bir kimsenin kalbi onlarda hile yapmaz. Bunlar; Allah için amelde ihlâslı olmak, yöneticilere nasihatte bulunmak, cemaate sarılmak.” (Ahmed b. Hanbel trs.: V, 183)

يُدُّ اللَّهُ مَعَ الْجَمَاعَةِ ، وَمَنْ شَدَّ شَدًّا إِلَى النَّارِ

“Allah’ın eli cemaatin üzerindedir. Cemaatten ayrılan ateşe ayrılmış olur.” (Tirmizî, Fiten, 7)

مَنْ خَالَفَ الْجَمَاعَةَ قِيدَ شَبِيرٍ ، فَقَدْ خَلَعَ رِبْقَةَ الْإِسْلَامِ مِنْ عُنُقِهِ

“Kim cemaatten bir karış uzaklaşırsa kendini dine bağlayan İslam bağını boynundan çıkarıp atmış olur.” (Ahmed b. Hanbel ts.: IV, 130)

إِنَّ اللَّهَ لَا يَجْمَعُ أُمَّتِي عَلَى الضَّلَالَةِ

“Allah, ümmetimi dalalet üzere birleştirmez.” (İbn Mâce trs.: Fiten, 8)

ما رآه المسلمون حسنًا فهو عند الله حسن، وما رآه المسلمون قبيحًا فهو عند الله قبيح

“Müslümanların güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir. Müslümanların çirkin gördüğü şey Allah katında da çirkindir.” (Ahmed b. Hanbel trs.: I, 379)

Serahsî, konuyla ilgili rivayetlerin mütevâtir derecesine ulaşacak kadar çok olduğunu söylemektedir. (Serahsî 1984: I, 299)

Değerlendirme

Serahsî'nin yer verdiği rivayetlerin senet açısından tahliline girmeyeceğiz. (Rivayetlerin değerlendirmesi için bkz. Çetin 2007: 39 vd.) Ancak burada dikkat çekmemiz gereken nokta, rivayetlerin Kitap'tan ayrı düşünülmemesi gereğidir. Rivayetlerden anladığımız, hangi devirde olursa olsun doğru yolun temsilcilerinin olacağıdır. Bu açıdan bakıldığında ne bu ümmet ne de diğerleri için, insanların tamamının dalâlete düşme ve doğru yolu temsil eden hiçbir kimsenin kalmaması düşünülemez. Bir ikram ve lütuftan bahsedilecekse, ilk insandan kıyamete kadar doğru yolun - çoğunlukla zayıf bir çizgi olarak da olsa - hep devam edeceğine dair tüm insanlar için geçerli olan bir lütuftan bahsedilmelidir. Ancak bu, itikâdî bir meseledir ve amelî bir konuda ümmetin icmânının hatalı olamayacağına delil getirilemez. Ümmetin dalâlet üzere birleşmeyeceğine dair rivayetteki “dalâlet” kelimesi, amelî konuyla bağlantısının kurulabilmesi için usûl eserlerinde hata kelimesine tahvil edilmiş (Mesela bkz. Basrî 1964: II, 471 vd.; Gazâlî 1993: 138; Fahreddin er-Râzî 1997: IV, 97 vd.) olmalıdır. Çünkü içinde hata kelimesinin geçtiği rivayet hadis eserlerinde bulunmamaktadır. (Söz konusu rivayetle ilgili olarak bkz. Çetin 2007: 54-55) Dâlâlet itikâdî bir durumdur ve hata kavramı ile eşitlenemez. (Aynı tespit için bkz. Gazâlî, trs.: 306; Apaydın 1994: I, 16. Yunus Apaydın'ın, *el-Müstesfa*'nın tercümesinin giriş yazısı) İmam Şâfiî, er-Risâle adlı eserinde, hakkında Kitap ve Sünnet'ten herhangi bir hüküm olmayan konuda insanların ictimaina tabi olmanın gereğinin delilini soran mechul kişiye cevaben insanların çoğunun Rasûlullah'ın sünnetinin hilafına ve de hata üzerine birleşmeyeceklerini söyler. İfadelerden anlaşıldığına göre Şâfiî bunu kendi görüşü olarak zikretmektedir. (Şâfiî trs.: 471-472)

Öte yandan rivayetlerin üzerinde durduğu bir başka konu da cemaatten ayrılmanın gereğine dairdir. Ancak cemaatten ayrılmamak, itikâdî ya da amelî konularda her ne olursa olsun çoğunluğa uymak değil, tek vücut halinde olunması gereken konularda geçici menfaat ya da hırslarla ayrılıklara kapılmamaktır. Yoksa cemaatten ayrılmamak, sırf sayısal çoğunluk olduğu için he konuda cemaate bağlı kalmak değildir. Bizlerden istenen Allah'ın ipine sarılmaktır. İcmâ temellendirmek için delil olarak da kullanılan (Gazâlî 1993: 138; Basrî 1964: II, s. 469; Dönmez 2000: XXI, s. 421)

Âl-i İmrân sûresinin 103. âyetinde şöyle buyrulmaktadır:

وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ وَلَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Allah’ın ipine toptan sarılın; ilgisiz kalmayın. Allah’ın üzerinizde olan nimetini aklınızdan çıkarmayın. Bir zamanlar birbirinize düşmandınız; Allah kalplerinizi birbirine ısındırdı da O’nun nimeti sayesinde kardeşler oldunuz. Bir ateş çukurunun kenarındaydınız, oradan sizi o kurtardı. Allah, âyetlerini işte böyle açıklar ki hedefe ulaşabilirsiniz. İçinizde insanları iyiliğe çağıran bir topluluk olsun, marufa uygun olanı istesin, kötülöklere karşı dursun. İşte umduklarını bulacak olanlar bunlardır. Kendilerine o açık âyetler geldikten sonra ilgisiz davranan ve ihtilaf çıkaranlar gibi olmayın. Böylelerinin payına düşen büyük bir azaptır.” (Âl-i İmrân 3/103-105)

Âyette geçen “Allah’ın ipine toptan sarılmak” ifadesi, Allah’ın dinine dolayısıyla Kitabı’na tümüyle (Bakara 2/208) uymak anlamında olmalıdır. Allah’ın ipinin ne olduğunu tespit edebilmek için yukarıdaki âyet şu âyetlerle birlikte okunmalıdır:

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ وَسَوْفَ يُؤْتِي اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا

“Ama dönüş yapan, kendilerini düzelten, Allah’a sarılan ve itaati yalnız Allah’a yapanlar başka. Onlar müminlerle beraberdirler. Allah müminlere büyük bir karşılık verecektir.” (Nisâ 4/146)

Âyette Allah’a sarılmak ve itaati yalnız O’na yapmaktan bahsedilmektedir. Bu, tevhit inancıdır. Allah’a sarılmak, O’nun Kitabı’na sarılmakla olur.

Şu âyette bu daha da açık olarak görölmektedir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمًا

“Ey insanlar! Size Rabbiniz’den açık bir delil geldi. Size her şeyi açıklayan bir Nur indirdik. Allah, kendine inanan ve o Nur’a sarılanları ikramı ve bol nimeti ile kuşatacak ve onları kendine götüren doğru bir yola yönlendirecektir.” (Nisâ 4/174-175)

Sonuç olarak, Allah’ın ipine toptan sarılmak, O’nun Kitabı’na göre hareket etmek, sadece O’na kulluk ederek dini yaşamak anlamındadır.

D. İcmân Meşruiyetine Dair Akli Delil

Serahsî sonra akli delil kabilinden şunları söyler:

Allah Teâlâ, Rasûlullah'ı nebîlerin sonuncusu yapmış, şeriatini kıyamete kadar baki kılmıştır. Ondan sonra nebî yoktur. Rasûlullah'ın şu sözü buna işaret etmektedir:

لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي عَلَى الْحَقِّ ظَاهِرِينَ لَا يَضُرُّهُمْ عَلَى مَنْ نَاوَأَهُمْ

“Ümmetimden hak üzerinde olmayı sürdüren bir taife hep olacaktır. Muhalefet edenler onlara zarar veremeyecektir.” (Buhârî 1400: İtisam bi's-sünne 10; Ebû Dâvûd trs.: Fiten 51; Tirmizî trs.: Fiten 27)

Rasûlullah'ın vefatıyla vahiy kapısı kapandığı için şeriatı insanlar için kıyamete dek devam edecek. Şeriatının devam etmesinin yolu, ümmetin dalâlet üzere icmâ etmeyeceğine dair korunmuşluğu ile mümkün olacaktır. Ümmetin dalâlet üzere birleşme ihtimali şeriatin yok olması anlamına gelir ki bu, şeriatin devam edeceğine dair va'd ile örtüşmez. Rasûlullah'tan nakledilen bir söz üzerinde meydana gelen icmânın katî ilim ifade ediyorsa ümmetin dalâlet üzere birleşmeme yönüyle korunmuşluğu da, ümmetin icmânının katî ilim ifade etmesi anlamına gelir. (Serahsî 1984: I, 300)

Değerlendirme

Rasûlullah son nebîdir. Dolayısıyla Kur'ân da son ilahi kitaptır. İslam dini kıyamete dek devam edecektir. Ancak bunun kıyamete dek devam etmesi, sayıları az ya da çok, doğru yol üzerinde bulunanlar sayesinde olacaktır. Ümmetin, amelî bir konuda hata üzere birleşme ihtimalleri ile bu farklı şeydir. Ümmetin tamamı veya kahir ekseriyeti bir hatanın peşinde sürüklenebilir. Bu mümkündür. Ama itikâdî yönden her zaman doğrunun temsilcileri olan insanlar bulunacaktır. Tüm insanlar itikâdî yönden dalâlete düşseler bile, bir kişi dahi olsa doğruyu temsil eden olacaktır.

Konuyla ilgili olarak yukarıda yer verdiğimiz âyetlerin yanı sıra şu hadis de bu açıdan önemlidir:

لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ حَتَّى يَأْتِيَهُمْ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ ظَاهِرُونَ

“Ümmetim içinde, Allah'ın emri gelinceye dek, hak yol üzere olan kişiler hep bulunacaktır.” (Buhârî trs.: İ'tisâm, 10)

Doğru yolu takip edenlerin her zaman çoğunluğu temsil ettikleri söylenemez. Aksine Kur'ân genelinde düşünüldüğünde çoğu zaman doğru çizginin takipçileri toplumlarında azınlığı temsil etmektedirler. Bu bir nevi sünnetullahtır. Kur'ân'da, insanların çoğunun inanmayacağı, şükretmeyeceği, aklını kullanmayacağı, zanna

tabi olacağı ve çoğunun cehenneme gideceği bildirilmektedir. (Bakara 2/243; A'râf 7/179, 187; Hûd 11/17; Mâide 5/103; Yunus 10/36) Öte yandan Müslüman olmak, emredildiği şekilde doğru yol üzerinde sürekli bulunmayı gerektirir. Dolayısıyla "ben Müslümanım" diyen herkesin ümmetin ismet dairesine dahil olup doğru yol üzere bulunduğu dair bir genelleme yapmak, Kur'ân dikkate alındığında mümkün gözükmemektedir. Doğru yol üzerinde olmak, doğası gereği her an savrulma tehlikesini içinde barındırır. Hatta denilebilir ki hiç kimse bu tehlikeye doğru yol üzerinde olanlar kadar maruz kalmaz. Doğru yol üzerinde olanlar Şeytanın hedef kitesidir. (A'râf 7/16-17) Dolayısıyla bu yoldakiler başta itikâdî olmak üzere hayatlarının her anında bilinçli ve kontrollü olmak zorundadırlar. Mûsâ (a.s.)'ın kavminin, onun yokluğunda, aralarında Hârûn (a.s.) olmasına rağmen şirke bulaşmış olmaları, (Tâ Hâ 20/83 vd.) İsâ (a.s.)'ın vefatından sonra ümmetinin şirke bulaşması ve onun "Bana ne emrettiysen onlara onu söyledim. Benim Rabbiniz ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kul olun, dedim. Aralarında bulunduğum sürece onlara şahittim. Beni vefat ettirdikten sonra onlar sadece senin gözlemin altındaydılar. Sen her şeye şahitsin" (Mâide 5/117) diyecek olması önemlidir. Benzer durum Muhammed (s.a.v.) ümmeti için de geçerlidir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنَّ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ
وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ فَلَنُيَضِّرَنَّ اللَّهُ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ

"Muhammed sadece elçidir. Ondan önce de elçiler geldi, geçti. O ölse veya öldürülse, gerisin geri mi döneceksiniz? Gerisin geri dönen, Allah'a zarar veremez. Allah şükredenleri ödüllendirecektir." (Âl-i İmrân 3/144)

Kur'ân'da, aralarında Rasûlullah'ın da bulunduğu bir topluluğun hata yaptığı ve uyarıldıkları bildirilmektedir. Konuyla ilgili âyet şöyledir:

مَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يُكُونَ لَهُ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَصَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ
يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

"Savaş alanına ağırlığını koyuncaya kadar hiçbir nebînin esir alma hakkı yoktur. Siz, hemen elde edeceğiniz bir mal istiyorsunuz Allah ise sonrasını istiyor. Allah güçlüdür, doğru karar verir." (Enfâl 8/67)

Müslümanların yapması gereken esir almakla uğraşmak yerine savaşa devam edip kaçanları kovalamak olmalıydı. Nitekim Muhammed süresinin 4. âyetinde bu emredilmekteydi. Kafirlerin kökünün kazanması ancak böyle mümkün olurdu ve Allah'ın muradı da aslında buydu. (Enfâl, 8/7) Bu hata sebebiyle savaşın sonucu çok acı olabilirdi. (Enfâl 8/68) Nitekim Uhut'ta böyle oldu. Mekkelilerin Bedir'de yaşadığı acıyı Müslümanlar Uhut'ta yaşadı. (Âl-i İmrân 3/140) Ama Allah'ın va'di olduğu için Bedir'de böyle bir acı yaşanmadı. (Enfâl 8/7; Rûm 30/1-6) Yapmış

olduğu hatalardan dolayı uyarıldığı Kur'ân'ın çeşitli âyetlerinde sabit olan bir Nebî'nin hatadan korunmuş olduğu ön kabulünden hareketle, vefatından sonra onun şahsındaki bu masumiyetin ümmetin icmâ ile temsil edildiğini düşünmek isabetli görünmemektedir. Bundan dolayı, ümmet-i Muhammed'in şerf bir konuda topyekün hatadan masum olduğunu düşünemeyiz.

Şu hadisler de konumuz açısından önemlidir:

مَرَّ النَّبِيُّ بِشُهَدَاءِ أَحَدٍ فَقَالَ هُوَ لَا أَسْهَدُ عَلَيْهِمْ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَلَسْنَا بِإِخْوَانِهِمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَسْلَمْنَا كَمَا أَسْلَمُوا وَجَاهَدْنَا كَمَا جَاهَدُوا فَقَالَ: بَلَى؛ وَلَكِنْ لَا أَدْرِي مَا تُحَدِّثُونَ بَعْدِي فَبَكَى أَبُو بَكْرٍ ثُمَّ قَالَ: وَإِنَّا لَكَائِنُونَ بَعْدَكَ؟

“Nebî (s.a.v), Uhud şehidlerine uğradı ve “işte bunlar için şahitlik ederim” dedi. Ebû Bekir (r.a.): “Ey Allah'ın Resûlü! biz de onların kardeşleri değil miyiz? onlar gibi Müslüman olduk, onlar gibi cihad ettik!” deyince Allah Rasûlü: “Öyle, ancak benden sonra ne durumda olacaksınız bilemem” dedi. Ebû Bekir (r.a.) ağladı ve “yani biz senden sonar öleceğiz öyle mi? dedi.” (Mâlik trs.: Cihad, 32)

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: خَطَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: ”إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ إِلَى اللَّهِ حِفَاةَ عُرَاةٍ غُرْلًا، {كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نَعِيدُهُ، وَعَدَا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ}، ثُمَّ إِنَّ أَوَّلَ مَنْ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمَ، أَلَا إِنَّهُ يُجَاءُ بِرِجَالٍ مِنْ أُمَّتِي، فَيُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشَّمَالِ، فَأَقُولُ: يَا رَبِّ أَصْحَابِي، فَيُقَالُ: لَا تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ، فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ: {وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا، مَا دُمْتُ فِيهِمْ} إِلَى قَوْلِهِ {شَهِيدٌ}

“İbn Abbas (r.a.)’dan rivayetle Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Sizler ayağı çıplak ve sünnetsiz olarak haşrolunacaksınız” Sonra şu âyeti okudu: “İlk yaratılışa başladığımız gibi, tekrar ona döndürürüz, bu bizim üzerimize bir sözdür. Biz bunu yaparız.” (Enbiya 21/104) Sonra şöyle devam etti: “Kıyamet gününde ilk giyinecek kişi İbrahim (a.s.)’dır. Bu esnada ümmetimden bazıları sol tarafa alınırlar. Ben de: Rabbim! Bunlar Ashabımdandır! derim. Şöyle buyrulur: “Senden sonra onların neler yaptığını bilmiyorsun” Bunun üzerine ben de salih kulun dediği gibi dedim: “Aralarında bulunduğum sürece onlara şahittim. Beni vefat ettirdikten sonra onlar sadece senin gözlemin altındaydılar. Sen her şeye şahitsin. Eğer azap edersen onlar senin kullarıdır. Ama bağışlarsan; güçlü olan sensin, doğru karar veren de sen.” (Mâide 5/117-118) (Buhârî trs.: Ahdâsü'l-enbiyâ, 8)

II. Sonuç

İcmâın meşruiyetine dair Serahsî'nin söylediklerini esasen usûlcülerin geneli dile getirmektedir. Bununla birlikte ileri sürülen deliller usûlcüleri de tam olarak

tatmin etmemiş olacak ki zaman zaman icmân delillerinin güçlü olmadığını îmâ eden ifadeler kullanılır. Hatta Gazâlî, icmân ne Kitap, ne mütevâtir haber ne de akli bir delilinin bulunduğunu açıkça söyler. (Gazâlî trs. s. 306) Benzer durum Şâfiî’de de görülmektedir. (Şâfiî trs.: 471 vd.; Şâfiî 1405. 43) Şayet doğruysa, kendisine ümmetin ittifakının neye binaen delil olduğunu soran birine, İmam Şâfiî’nin Nisâ sûresinin 115. âyetini okuyarak cevap vermesi oldukça düşündürücüdür. (Şâfiî 1980: I, 39)

Temellendirilmesi hususunda ciddi sorunlar olan yani tatmin edici temeli olmadığı gerekçesiyle bazı usulcüler tarafından tenkit edilen bir “deli”in fikhın temel kaynaklarından biri kabul edilmesi, üzerinde durulması gereken bir konudur.

Tüm inananlarca kabul görmüş bir takım sabitelerin varlığına ve bunlar etrafında gerçekleşecek tartışmaların zaman ve emek israfı ve hatta sınırı aşma anlamına geleceğine işarette bulunmak amacıyla oluşturulmuş bir kavram olma ihtimali bir yana, insanların fitratında bulunan, çoğunluğun yanında olmayı tercih etmek ve sorgulamadan kabul etmek gibi zaafın siyasi otoritelerin tarafından düzen kurma ve baskı oluşturma aracı olarak kullanılıp kullanılmadığı, öte yandan icmân, muhalifleri sindirmek için ulemanın birbirine karşı kullandığı bir argüman olup olmadığı üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Şayet icmân böylesi bir temeli olduğu ortaya konabilirse, meşruyetine dair getirilen delillerin de, kurgulanmış ve de zaten uygulanmış bir yöntemin temellendirilmesi yönünde sonrakilerin çabaları olarak düşünülebilecektir.

Fürû eserlerinde kendisine atıfta bulunulan icmâ ile tam olarak neyin kastedildiğinin ve bu anlamda usûl-fürû örtüşmesinin gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespitinin önemi bir yana, sadece teorik çerçevede düşünüldüğünde dahi, icmâya dahil edilecek müctehidlerin kimlerden oluşacağı ve buna kimlerin karar vereceği, bu gruba dahil olmayan ya da edilmeyenlerin doğruyu temsil etme ihtimali, icmân bilfiil meydana geldiğini göstermek için sunulan örneklerin konuyla uygunluğu (İcmâya verilen örnekler için bkz. Yavuz 2004: 85, 10) gibi pek çok yönüyle tartışmaya açık bir delilin sonuçta, ümmetin bilinçaltında “çoğunluk” temayülüne dair hassasiyet oluşmasına sebebiyet verdiğinde şüphe yoktur. (Hakkında icmâ olan meselelerin alfabetik bir şekilde sunulduğu “*Mevsû’at’ül-icmâ fi’l-fikhi’l-İslâmî*” adlı eser incelendiğinde, hakkında icmânın gerçekleştiği ileri sürülen konuların ne denli tartışmalı olduğu görülür. Sa’dî ebû Ceyb 1984. Aynı bakış açısıyla ayrıca bkz. Nisâbüri 1982)

KAYNAKÇA

Kur’ân-ı Kerîm ve mealleri.

Ahmed, B. Hanbel. (trs.). *Müsned*. y.y.. Daru’l-fikr.

Âmidî, Muhammed b. Sâlim. (1968). *el-İhkâm*. Kahire.

- Aybakan, Bilal. (2003). *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ*. İstanbul. İz Yayıncılık.
- Basrî, Ebu'l-Huseyn. (1964). *el-Mu'temed*. tahkik: Muhammed Hamidullah. Dimaşk.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. (1400). *el-Câmiu's-Sahîh*. Kahire.
- Buhârî, Abdülaziz Ahmed. (1991). *Keşfü'l-esrâr*. Beyrut.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. (1985). *el-Fusûl fi'l-usûl*. Kuveyt.
- _____. (1993) *el-İcmâ'*. thk. Züheyr Şefik Kebbi. Beyrut.
- Çetin, Mehmet. (2007). *Fıkıh Usûlündeki Delillerin Dayandırıldığı Hadislerin Tahrîci ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- Debûsî, Kâdı Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer. (2001). *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh*. thk. Halil Muhyiddin el-Meys. Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye. Beyrût.
- Dönmez, İbrahim Kafi. (2000). *İcmâ. DİA. XXI*. İstanbul.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. (trs.). *Sünen-ü Ebî Dâvûd*. tahkik: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. y.y.. Dâru'l-fikr.
- Fahreddin, Er-Râzî; Muhammed, b. Ömer. (1997). *el-Mahsûl fi ilm-i usûli'l-fikh*. Beyrut.
- Gazâlî, Muhammed b. Muhammed. (1993). *el-Müstesfâ*. tashih: Muhammed Abdüsselâm Abdüssâfî. Beyrut. (Ayrıca el-Mustesfa / *İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*. (çev. Yunus Apaydın). Rey Yayıncılık. Kayseri. 1994.)
- _____. (trs.). *el-Menhûl*. tahkik: Muhammed Hasan Heyto. Dimaşk. Dâru'l-fikr.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed, b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahirî. (1981). *en-Nübez fi usûli'l-fikh*. Kahire.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. (trs.). *Sünen-ü İbn Mâce*. Kâhire.
- İbnü'l Münzir, İbrahim en-Nisâbûrî. (1982). *el-İcmâ*. Riyad.
- Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekr b. Mesûd. (1982). *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*. Dâru'l-kütübi'l-arabî. Beyrût.
- Komisyon. *Osmanlı Aile Hukuku Kararnamesi*.
- Malik, B. Enes, Ebû Abdillâh. (trs.). *el-Muvatta'*. Kahire.
- Sa'dî, ebû Ceyb. (1984). *Mevsû'at'ül-icmâ fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Dâr'ul-fikr. Dimaşk.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. (1984) (ö.483/1090). *Usûlü's-Serahsî*. İstanbul.
- Şa'ban, Zekiyüddin. (1990). *İslam Hukuk İlminin Esasları*. (Trc. İbrahim Kafi Dönmez). Ankara.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. (1980). *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut.
- _____. (1405). *Cimâ'u'l-'ilm*. Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye. Beyrut.
- _____. (trs.). *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. el-Mektebetü'l-ilmîyye. Beyrût.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed. (2006). *İrşâdü'l-fihûl*. tahkik: Şaban Muhammed İsmail. Kahire.
- Taftâzânî, Ömer b. Abdullâh. (trs.). *et-Telvîh*. Beyrut.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsa b. Sevre. (trs.). *el-Câmi'u's-sahîh Sünenü'l-Tirmizî*. Beyrût.
- Yavuz, Y. Vehbi. (2004). İcmâ'nın Hakikati ve İslâm Teşri'indeki Önemi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 3*. Konya.
- Zerkeşi, Bedreddin Muhammed b. Bahadır. (1992). *Bahrü'l-muhîl fi usûli'l-fikh*. Kuveyt.
- Zeyda, Abdülkerim. (1994). *el-Vecîz fi usûli'l-fikh*. Ürdün.